

Δυτικός πολιτισμός δεν υπάρχει

Γράφει ο: Kwame Anthony Appiah*

Όπως πολλοί Άγγλοι που υπέφεραν από φυματίωση το 19^ο αιώνα, ο σερ Έντουαρντ Μπερνέτ Τάιλορ έφυγε στο εξωτερικό κατόπιν ιατρικής συμβουλής, αναζητώντας τον ξηρό αέρα θερμότερων περιοχών. Ο Τάιλορ προερχόταν από ευκατάστατη οικογένεια Κουάκερων επιχειρηματιών, οπότε είχε τα μέσα για ένα μεγάλο ταξίδι. Το 1855, λίγο μετά τα είκοσί του χρόνια, έφυγε για το Νέο Κόσμο, και, αφού έπιασε φιλία με έναν Κουάκερο αρχαιολόγο που συνάντησε στις περιπλανήσεις του, κατέληξε να διασχίζει έφιππος τις εξοχές του Μεξικού, περνώντας μέσα από αζτεκικά ερείπια και σκονισμένα *rueblos* (χωριά). Ο Τάιλορ εντυπωσιάστηκε από τις «αποδείξεις για έναν τεράστιο αρχαίο πληθυσμό» που βρήκε εκεί. Αυτό του δημιούργησε έναν ενθουσιασμό για τη μελέτη μακρινών κοινωνιών, αρχαίων και νεότερων, που κράτησε όλη την υπόλοιπη ζωή του. Το 1871 εξέδωσε το αριστούργημά του, το *Primitive Culture* (Πρωτόγονη κουλτούρα), το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ως το πρώτο έργο της σύγχρονης ανθρωπολογίας.

Το *Primitive Culture*, από κάποιες απόψεις, ήταν μια διαμάχη με ένα άλλο βιβλίο που είχε τη λέξη «κουλτούρα» στον τίτλο του: το *Culture and Anarchy* του Μάθιου Άρνολντ, που είχε βγει δύο χρόνια νωρίτερα. Για τον Άρνολντ, κουλτούρα ήταν «η επιδίωξη της ολικής μας τελειότητας μέσω της μάθησης των αρίστων πραγμάτων που έχουν ειπωθεί στον κόσμο για όλα τα ζητήματα που κατεξοχήν μας αφορούν». Ο Άρνολντ δεν ενδιαφερόταν για πράγματα στενά ταξικά καθορισμένα: είχε στο μυαλό του ένα ηθικό και αισθητικό ιδεώδες, που έβρισκε έκφραση στην τέχνη, τη λογοτεχνία, τη μουσική, τη φιλοσοφία ...

Αλλά ο Τάιλορ είχε άλλες ιδέες και για λόγους εν μέρει θεσμικούς ήταν σε θέση να τις επιβάλει, διότι διορίστηκε διευθυντής του Μουσείου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, και στη συνέχεια, το 1896, κατέλαβε την πρώτη έδρα ανθρωπολογίας. Σε αυτόν κυρίως χρωστάμε την ιδέα ότι ανθρωπολογία είναι η μελέτη κάποιου πράγματος που ονομάζεται «κουλτούρα», το οποίο ορίζεται ως «εκείνο το σύνθετο όλον που περιλαμβάνει τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις, τις τέχνες, τα ήθη, το νόμο, τα έθιμα, καθώς και όποια άλλη ικανότητα ή συνήθεια αποκτά ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας». Ο πολιτισμός, για τον Άρνολντ, ήταν απλώς μία από τις πολλές λειτουργίες της κουλτούρας.

Στις μέρες μας, όταν μιλάμε για κουλτούρα, συνήθως έχουμε κατά νου την αντίληψη είτε του Τάιλορ, είτε του Άρνολντ. Οι δύο έννοιες είναι από κάποιες απόψεις ανταγωνιστικές. Ο Άρνολντ είχε ως ιδανικό τον «άνθρωπο της κουλτούρας», την δε έκφραση «πρωτόγονη

κουλτούρα» θα τη θεωρούσε οξύμωρο. Ο Τάιλορ θα έβρισκε παράλογο να πούμε ότι ένα πρόσωπο μπορεί να μην έχει κουλτούρα. Ωστόσο, αυτές οι αντικρουόμενες έννοιες έχουν «κλειδώσει» μαζί μέσα στην αντίληψή μας περί δυτικής κουλτούρας, η οποία για πολλούς προσδιορίζει την ταυτότητα των σύγχρονων δυτικών. Γι' αυτό παρακάτω θα προσπαθήσω να ξεδιαλύνω μερικές από τις συγχύσεις μας για την κουλτούρα αυτού που έχουμε καταλήξει να αποκαλούμε Δύση.

Κάποιος ρώτησε κάποτε τον Μαχάτμα Γκάντι τι πίστευε για το δυτικό πολιτισμό, και αυτός απάντησε: «Νομίζω ότι θα ήταν μια πολύ καλή ιδέα». Όπως πολλές από τις καλύτερες ιστορίες, φαίνεται ότι και αυτή δυστυχώς είναι φήμη, αλλά επίσης, όπως πολλές από τις καλύτερες ιστορίες, έχει επιβιώσει, επειδή πιάνει μια αλήθεια. Η δική μου όμως απάντηση θα είναι πολύ διαφορετική: νομίζω ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε την ίδια την ιδέα του δυτικού πολιτισμού. Στην καλύτερη περίπτωση είναι πηγή σύγχυσης, ενώ στη χειρότερη μας εμποδίζει να αντιμετωπίσουμε κάποιες από τις μεγάλες πολιτικές προκλήσεις της εποχής μας. Με όλο το σεβασμό προς τον Γκάντι του μύθου, πιστεύω ότι ο δυτικός πολιτισμός δεν είναι καθόλου καλή ιδέα, και η «δυτική κουλτούρα» δεν βελτιώνει τα πράγματα.

Ένας λόγος για τις συγχύσεις που εγκυμονεί η «δυτική κουλτούρα» είναι η σύγχυση γύρω από το τι συνιστά τη «Δύση». Έχουμε κατά καιρούς χρησιμοποιήσει τον όρο αυτό για να κάνουμε πολύ διαφορετικές δουλειές. Ο Ράντγιαρντ Κίπλινγκ, ο αυτοκρατορικός ποιητής της Αγγλίας, έγραψε: «Ω, η Ανατολή είναι Ανατολή και η Δύση είναι Δύση, ποτέ οι δυο τους δεν θα συναντηθούν», αντιπαραθέτοντας την Ευρώπη προς την Ασία, αλλά αγνοώντας κάθε άλλο μέρος του κόσμου. Κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, «η Δύση» ήταν μία πλευρά του σιδηρού παραπετάσματος, «η Ανατολή» το αντίθετο και ο αντίπαλός της. Και αυτή η χρήση επίσης αγνοούσε ουσιαστικά το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου. Συχνά, τα τελευταία χρόνια, «η Δύση» δηλώνει τον βόρειο Ατλαντικό: την Ευρώπη και τις πρώην αποικίες της στη Βόρεια Αμερική. Η αντιδιαστολή εδώ είναι ένας μη-δυτικός κόσμος στην Αφρική, την Ασία και τη Λατινική Αμερική -που τώρα μετονομάστηκε «Παγκόσμιος Νότος»- μολονότι πολλοί άνθρωποι στη Λατινική Αμερική θα διεκδικούσαν επίσης δυτική κληρονομιά. Μιλώντας έτσι λαμβάνουμε υπόψη όλον τον κόσμο, αλλά βάζουμε πολλές εξαιρετικά διαφορετικές κοινωνίες στο ίδιο τσουβάλι, στο οποίο φέρνουμε μέσα τεχνηέντως και τους Αυστραλούς, τους Νεοζηλανδούς και τους λευκούς Νοτιοαφρικανούς, έτσι ώστε το «δυτικός» να ηχεί απλά σαν ένας ευφημισμός για το «λευκός».

Φυσικά, μιλάμε συχνά και σήμερα για το δυτικό κόσμο για να τον αντιπαραβάλουμε όχι με τον κόσμο του νότου αλλά με τον μουσουλμανικό κόσμο. Και μουσουλμάνοι στοχαστές μερικές φορές μιλούν κατά παράλληλο τρόπο, διακρίνοντας ανάμεσα στο Νταρ αλ-Ισλάμ,

τον οίκο του Ισλάμ και το Νταρ αλ-Κούφρ, τον οίκο της απιστίας. Θα ήθελα να αναλύσω λίγο αυτή την αντίθεση, επειδή οι σημερινές ευρωπαϊκές και αμερικανικές συζητήσεις για το αν η δυτική κουλτούρα έχει χριστιανικά θεμέλια κληρονομούν μια γενεαλογία στην οποία τη Χριστιανοσύνη αντικατέστησε η Ευρώπη και, στη συνέχεια, η ιδέα της Δύσης.

Αυτή λοιπόν η πολιτισμική ταυτότητα έχει ρίζες που πηγαίνουν πίσω σχεδόν 1.300 χρόνια. Αλλά για να πούμε όλη την ιστορία, θα πρέπει να αρχίσουμε ακόμη νωρίτερα.

Για τον Έλληνα ιστορικό Ηρόδοτο, που γράφει τον πέμπτο αιώνα π.Χ., ο κόσμος χωριζόταν σε τρία μέρη. Στα ανατολικά ήταν η Ασία, προς νότο μια ήπειρος που αποκαλούσε Λιβύη, και το υπόλοιπο ήταν Ευρώπη. Ο Ηρόδοτος ήξερε ότι οι άνθρωποι, τα αγαθά και οι ιδέες ταξιδεύουν εύκολα μεταξύ των ηπείρων: ο ίδιος ταξίδεψε το Νείλο μέχρι το Ασουάν και βρέθηκε και από τις δύο πλευρές του Ελλησπόντου - του παραδοσιακού ορίου μεταξύ Ευρώπης και Ασίας. Ομολογούσε ότι δεν καταλάβαινε «γιατί η γη, η οποία είναι μία, έχει τρία ονόματα, όλα γυναικεία». Πάντως, παρά την αμηχανία του, αυτές οι ήπειροι ήταν για τους Έλληνες και τους Ρωμαίους κληρονόμους τους οι βασικότερες γεωγραφικές διαιρέσεις του κόσμου.

Το σημαντικό όμως είναι το εξής: ποτέ δεν θα περνούσε από το μυαλό του Ηροδότου ότι σε αυτά τα τρία ονόματα αντιστοιχούσαν τρία είδη ανθρώπων - Ευρωπαίοι, Ασιάτες και Αφρικανοί. Ο ίδιος γεννήθηκε στο Αλικαρνασσό -το Bodrum της σημερινής Τουρκίας. Ωστόσο, το ότι είχε γεννηθεί στη Μικρά Ασία δεν τον έκανε Ασιάτη, παρέμενε Έλληνας. Και οι Κέλτες, στο δυτικό άκρο της Ευρώπης, του ήταν πολύ πιο ξένοι απ' ό,τι οι Πέρσες ή οι Αιγύπτιοι, για τους οποίους ήξερε τόσα πράγματα. Ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί τη λέξη «ευρωπαϊκός» μόνο ως επίθετο, ποτέ ως ουσιαστικό¹. Ούτε κανείς άλλος μίλησε για «Ευρωπαίους» ως κάποια ξεχωριστή κατηγορία ανθρώπων για άλλα χίλια χρόνια μετά απ' αυτόν.

Στη συνέχεια, η γεωγραφία που ήξερε ο Ηρόδοτος αναδιαμορφώθηκε ριζικά από την άνοδο του Ισλάμ, το οποίο ξεπήδησε από την Αραβία τον 7^ο αιώνα και εξαπλώθηκε με εκπληκτική ταχύτητα βόρεια, ανατολικά και δυτικά. Μετά το θάνατο του Προφήτη το 632, οι Άραβες κατάφεραν μέσα σε 30 μόλις χρόνια να νικήσουν την Περσική Αυτοκρατορία, που έφθανε μέσω της Κεντρικής Ασίας μέχρι μακριά την Ινδία, και να αποσπάσουν επαρχίες από το κατάλοιπο της Ρώμης στο Βυζάντιο.

Η δυναστεία των Ομμεϊαδών, η οποία άρχισε το 661, έφτασε προς τα δυτικά μέχρι τη βόρεια Αφρική και προς τα ανατολικά στην κεντρική Ασία. Το 711 έστειλε στρατό στα στενά του Γιβραλτάρ, στην Ισπανία, που οι Άραβες αποκαλούσαν αλ-Ανταλούς, και επιτέθηκε στους Βησιγότθους, που κυβερνούσαν μεγάλο μέρος της ρωμαϊκής επαρχίας Hispania επί δύο

αιώνες. Μέσα σε επτά χρόνια, το μεγαλύτερο μέρος της ιβηρικής χερσονήσου ήταν υπό μουσουλμανική διοίκηση. Μόλις το 1492, δηλαδή σχεδόν 800 χρόνια αργότερα, ολόκληρη η χερσόνησος πέρασε και πάλι υπό χριστιανική κυριαρχία.

Οι μουσουλμάνοι κατακτητές της Ισπανίας δεν σχεδίαζαν να σταματήσουν στα Πυρηναία και τα πρώτα χρόνια έκαναν τακτικά προσπάθειες να κινηθούν βορειότερα. Αλλά το 732 της χρονολογίας μας ο Σαρλ Μαρτέλ, παππούς του Καρλομάγνου, νίκησε τις δυνάμεις της αλ-Ανταλούς κοντά στην Τουρ και αυτή η αποφασιστική μάχη έθεσε οριστικά τέρμα στις προσπάθειες των Αράβων να κατακτήσουν τη Φραγκική Ευρώπη. Ο ιστορικός του 18^{ου} αιώνα Έντουαρντ Γκίμπον, με κάποια δόση υπερβολής, παρατήρησε ότι, αν οι Άραβες είχαν νικήσει στην Τουρ, ίσως είχαν καταπλεύσει τον Τάμεση και ότι έτσι «η ερμηνεία του Κορανίου θα διδασκόταν τώρα στις σχολές της Οξφόρδης, και οι άμβωνές της θα αποδείκνυαν σε περιτετημένους ανθρώπους την ιερότητα και την αλήθεια της αποκάλυψης του Μωάμεθ».

Αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι ότι η πρώτη καταγεγραμμένη χρήση μιας λέξης για τους Ευρωπαίους ως ξεχωριστό είδος ανθρώπων, απ' όσο γνωρίζω, βγαίνει από αυτή την ιστορία σύγκρουσης. Σε ένα λατινικό χρονικό γραμμένο το 754 στην Ισπανία, ο συγγραφέας αναφέρεται στους νικητές στη μάχη της Τουρ ως «Europenses», Ευρωπαίους. Με άλλα λόγια, η ίδια η ιδέα του «Ευρωπαίου» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά για να αντιπαραβάλει χριστιανούς και μουσουλμάνους. (Ακόμα κι αυτό, όμως, είναι ως ένα βαθμό απλούστευση. Στα μέσα του 8^{ου} αιώνα, μεγάλο μέρος της Ευρώπης δεν ήταν ακόμη χριστιανικό).

Τώρα, κανείς στη μεσαιωνική Ευρώπη δεν θα είχε χρησιμοποιήσει τη λέξη «δυτικός» για αυτή τη δουλειά. Καταρχάς, η ακτή του Μαρόκου, πατρίδας των Μαυριτανών, βρίσκεται δυτικότερα από την Ιρλανδία. Κατά δεύτερον, μουσουλμάνοι ηγεμόνες υπήρχαν στην ιβηρική χερσόνησο -μέρος της ηπείρου που ο Ηρόδοτος αποκαλούσε Ευρώπη- μέχρι περίπου το 16^ο αιώνα. Η φυσική αντίθεση δεν ήταν μεταξύ Ισλάμ και Δύσης, αλλά μεταξύ Χριστιανοσύνης και Νταρ αλ-Ισλάμ, και κάθε μέρος θεωρούσε το άλλο ως απίστους, που ορίζονται από την απιστία τους.

Ξεκινώντας στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, οι Τούρκοι, οι οποίοι δημιούργησαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία επεξέτειναν σταδιακά την κυριαρχία τους σε άλλα μέρη της Ευρώπης: τη Βουλγαρία, την Ελλάδα, τα Βαλκάνια και την Ουγγαρία. Μόλις το 1529, με την ήττα του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή στη Βιέννη, άρχισε η ανακατάληψη της ανατολικής Ευρώπης. Ήταν μια αργή διαδικασία. Οι Οθωμανοί έχασαν τελικά τις ουγγρικές κτήσεις τους το 1699, η Ελλάδα έγινε ανεξάρτητη μόλις στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τη Βουλγαρία ακόμα αργότερα.

Έχουμε, λοιπόν, μια σαφή αίσθηση της χριστιανικής Ευρώπης -της Χριστιανοσύνης- να ορίζει τον εαυτό της διά της αντίθεσης. Κι ωστόσο η μετάβαση από τη «Χριστιανοσύνη» στη «δυτική κουλτούρα» δεν είναι ευθεία.

Καταρχάς, οι μορφωμένες τάξεις της χριστιανικής Ευρώπης πήραν πολλές από τις ιδέες τους από τις παγανιστικές κοινωνίες που προηγήθηκαν. Στο τέλος του 12^{ου} αιώνα, ο Κρετιέν ντε Τρουά, γεννημένος λίγο έξω απ' το Παρίσι, εξυμνούσε αυτές τις παλαιότερες ρίζες: «Η Ελλάδα είχε κάποτε τη μεγαλύτερη φήμη στην ανδρεία και τη γνώση», έγραφε. «Μετά η ανδρεία πήγε στη Ρώμη, και το ίδιο έκανε όλη η γνώση, που τώρα ήρθε στη Γαλλία».

Η ιδέα ότι ο ανθός της ελληνικής κουλτούρας πέρασε μέσω Ρώμης στην δυτική Ευρώπη έγινε σταδιακά κοινός τόπος το Μεσαίωνα. Μάλιστα, η διαδικασία αυτή είχε και όνομα: λεγόταν *translatio studii* -μεταφορά γνώσεων. Και υπήρξε εκπληκτικά επίμονη ιδέα. Πάνω από έξι αιώνες αργότερα, ο Georg Wilhelm Friedrich Hegel, ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος, έλεγε στους μαθητές τού γυμνασίου που διηύθυνε στη Νυρεμβέργη: «Θεμέλιο της ανώτατης εκπαίδευσης πρέπει να είναι και να παραμείνει κατά πρώτο λόγο η ελληνική λογοτεχνία, κατά δεύτερο η ρωμαϊκή».

Έτσι, από τα τέλη του Μεσαίωνα μέχρι σήμερα, οι άνθρωποι βλέπουν τα καλύτερα στοιχεία από την κουλτούρα της Ελλάδας και της Ρώμης σαν ένα πολιτισμικό κληροδότημα, σαν έναν πολύτιμο βώλο χρυσού, που τον ξέθαψαν από τη γη οι Έλληνες και που, όταν η ρωμαϊκή αυτοκρατορία τούς κατέκτησε, μεταφέρθηκε στη Ρώμη. Μετά κατανεμήθηκε ανάμεσα στις αυλές της Φλάνδρας, της Φλωρεντίας και της Ενετικής Δημοκρατίας κατά την Αναγέννηση, θραύσματά του πέρασαν μέσα από πόλεις όπως η Αβινιόν, το Παρίσι, το Άμστερνταμ, η Βαϊμάρη, το Εδιμβούργο και το Λονδίνο, και τελικά επανενώθηκαν - συναρμολογήθηκαν σαν θραύσματα ενός σπασμένου αρχαιοελληνικού αγγείου- στις ακαδημίες της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι για να εξωραΐσουμε την ιστορία με το βώλο χρυσού. Αλλά όλοι αντιμετωπίζουν μια ιστορική δυσκολία, αν δηλαδή θελήσει κανείς να κάνει το βώλο χρυσού πυρήνα ενός πολιτισμού αντίθετου προς το Ισλάμ. Διότι η κλασική κληρονομιά που αυτός προσδιορίζει ήταν κοινή με τη μουσουλμανική λογιοςύνη. Στη Βαγδάτη του χαλιφάτου των Αββασιδών του 9^{ου} αιώνα, στη βιβλιοθήκη του παλατιού ξεχώριζαν τα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, του Πυθαγόρα και του Ευκλείδη, μεταφρασμένα στα αραβικά. Στα χρόνια που ο Πετράρχης αποκάλεσε «σκοτεινούς αιώνες», όταν η χριστιανική Ευρώπη ελάχιστη συμβολή είχε στη μελέτη της κλασικής ελληνικής φιλοσοφίας και όταν πολλά από τα κείμενα χάθηκαν, τα έργα αυτά διασώθηκαν από μουσουλμάνους μελετητές. Μεγάλο μέρος της

σύγχρονης κατανόησής μας για την κλασική φιλοσοφία έχουμε μόνο και μόνο επειδή κατά την Αναγέννηση Ευρωπαίοι μελετητές παρέλαβαν τα κείμενα αυτά από τους Άραβες.

Στο μυαλό του χριστιανού χρονικογράφου της, όπως είδαμε, η μάχη της Τουρ έφερε αντιμέτωπους τους Ευρωπαίους προς το Ισλάμ, αλλά οι Μουσουλμάνοι της αλ-Ανταλούς, όσο πολεμοχαρείς και να ήταν, δεν θεωρούσαν ότι όσοι αντιπαρατίθενται για το έδαφος δεν μπορούν να μοιράζονται ιδέες. Μέχρι το τέλος της πρώτης χιλιετίας, οι πόλεις του χαλιφάτου της Κόρδοβας σηματοδεύονταν από τη συμβίωση Εβραίων, Χριστιανών και Μουσουλμάνων, Βερβέρων, Βησιγότθων, Σλάβων και αμέτρητων άλλων.

Δεν υπήρχαν αναγνωρισμένοι ραβίνοι ή μουσουλμάνοι διδάσκαλοι στην αυλή του Καρλομάγνου. Στις πόλεις της αλ-Ανταλούς υπήρχαν επίσκοποι και συναγωγές. Ο Hasdai ibn Shaprut, επικεφαλής της εβραϊκής κοινότητας της Κόρδοβα στο μέσο του 10^{ου} αιώνα, ήταν όχι μόνο ειδήμων στην ιατρική, αλλά και επικεφαλής του ιατρικού συμβουλίου του χαλίφη και, όταν ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος από το Βυζάντιο έστειλε στο χαλίφη ένα αντίγραφο του De Materia Medica του Διοσκουρίδη, δέχθηκε την πρόταση του Ibn Shaprut να μεταφραστεί στα αραβικά και η Κόρδοβα έγινε ένα από τα μεγάλα κέντρα ιατρικής γνώσης στην Ευρώπη. Όταν μεταφράστηκαν στα λατινικά τα έργα του Ibn Rushd, που γεννήθηκε στην Κόρδοβα τον 12^ο αιώνα, άρχισαν να ξαναανακαλύπτουν τον Αριστοτέλη στην Ευρώπη. Ο Ρουσντ ήταν γνωστός στα λατινικά ως Averroes, ή απλά ως «ο σχολιαστής», λόγω των σχολίων του για τον Αριστοτέλη. Έτσι, οι κλασικές παραδόσεις που χρησιμοποιούνται για να διακρίνουν το δυτικό πολιτισμό από τους κληρονόμους των χαλιφάτων, στην πραγματικότητα αποτελούν σημείο συγγένειας με αυτούς.

Αλλά η ιστορία του βόλου χρυσού ήταν φυσικό να προσκρούσει σε δυσκολίες. Διότι αναπαριστά τη δυτική κουλτούρα ως έκφραση μιας ουσίας -ενός πράγματος- που περνά από χέρι σε χέρι στην ιστορική διαδρομή της. Οι παγίδες μιας τέτοιας ουσιοκρατίας είναι εμφανείς: είτε συζητούσαν για τη θρησκεία, την εθνικότητα, τη φυλή ή την κουλτούρα, οι άνθρωποι υπέθεταν ότι μια ταυτότητα που επιβιώνει μέσα στο χρόνο και το χώρο θα πρέπει λογικά να προωθείται από κάποια ισχυρή κοινή ουσία. Αλλά αυτό είναι απλούστατα λάθος. Πώς έμοιαζε άραγε η Αγγλία στις ημέρες του Τσώσερ, του πατέρα της αγγλικής λογοτεχνίας, πριν από 600 χρόνια; Πάρτε ό,τι νομίζετε ότι ήταν το διακριτικό της, οποιονδήποτε συνδυασμό εθίμων, ιδεών, και υλικών πραγμάτων που έκανε την Αγγλία χαρακτηριστικά αγγλική τότε. Ό,τι κι αν επιλέξετε ως διακριτικό σημείο της αγγλικότητας σήμερα, δεν θα είναι αυτό. Αντίθετα, καθώς ο χρόνος κυλά, κάθε γενιά κληρονομεί την ετικέτα από μια παλαιότερη και, σε κάθε γενιά, η ετικέτα φέρνει μαζί της μια κληρονομιά. Αλλά καθώς τα κληροδοτήματα χάνονται ή ανταλλάσσονται με άλλους θησαυρούς, η ετικέτα συνεχίζει τη

διαδρομή της. Έτσι, όταν κάποιος από μια γενιά μετακινούνται από το έδαφος με το οποίο ήταν κάποτε δεμένη η αγγλική εθνική ταυτότητα -μετακινούνται, για παράδειγμα, σε μια Νέα Αγγλία- η ετικέτα μπορεί να ταξιδέψει και πέρα από το έδαφος. Οι ταυτότητες συγκρατούνται μεταξύ τους με αφηγήσεις, δηλαδή χωρίς ουσίες. Δεν λέγεσαι «Άγγλος» επειδή υπάρχει μια ουσία την οποία ακολουθεί παντού αυτή η ονομασία. Είσαι Άγγλος, διότι οι κανόνες μας ορίζουν ότι δικαιούσαι την ονομασία, όταν συνδέεσαι κάπως με έναν τόπο που λέγεται Αγγλία.

Πώς λοιπόν οι άνθρωποι του βόρειου Ατλαντικού, και μερικοί από συγγενείς τους σε όλο τον κόσμο, συνδέονται προς ένα βασίλειο που ονομάζουμε «Δύση» και αποκτούν ταυτότητα ως μέτοχοι ενός πράγματος που ονομάζεται δυτική κουλτούρα;

Θα βοηθούσε καταρχάς να αναγνωρίσουμε ότι ο όρος «δυτική κουλτούρα» είναι απρόσμενα σύγχρονος - σίγουρα πιο πρόσφατος από το φωνογράφο. Ο Τάιλορ ποτέ δεν μίλησε γι' αυτόν. Και δεν είχε κανένα λόγο να μιλήσει, αφού είχε βαθιά επίγνωση της εσωτερικής πολιτιστικής πολυμορφίας της χώρας του. Σε ένα γραπτό του το 1871 μαρτυρεί πρακτικές μαγείας στο αγροτικό Σόμερσετ. Μια ριπή ανέμου σε μια παμπ είχε ρίξει από την καμινάδα ψημένα κρεμμύδια με βελόνες μπηγμένες πάνω τους. «Μία απ' αυτές», έγραψε ο Τάιλορ, «είχε πάνω της το όνομα ενός αδελφού μου, δικαστή, για τον οποίο ο μάγος -ο ιδιοκτήτης της μπουραρίας- έτρεφε μίσος, και τον οποίο προφανώς σκόπευε να ξεφορτωθεί σουβλίζοντας και ψήνοντας ένα κρεμμύδι που τον εκπροσωπούσε». Πρωτόγονη κουλτούρα, μα την αλήθεια.

Η ίδια λοιπόν η ιδέα της «Δύσης», ως όνομα μιας κληρονομιάς και ενός αντικειμένου μελέτης, δεν αναδύεται πριν από το 1890, σε μια καυτή εποχή ιμπεριαλισμού, και διαδίδεται ευρύτερα μόνο τον 20^ο αιώνα. Όταν, περί τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ο Όσβαλντ Σπένγκλερ έγραψε το σημαντικό βιβλίο που μεταφράστηκε ως Η παρακμή της Δύσης, ένα βιβλίο που εισήγαγε πολλούς αναγνώστες στην έννοια, γλευάζε την ιδέα ότι υπάρχουν συνέχειες μεταξύ δυτικής κουλτούρας και κλασικού κόσμου.

Αν η έννοια της Χριστιανοσύνης ήταν κατασκευάσμα μιας παρατεταμένης στρατιωτικής αντιπαράθεσης με μουσουλμανικές δυνάμεις, η σύγχρονη αντίληψή μας περί δυτικής κουλτούρας πήρε σε μεγάλο βαθμό τη σημερινή της μορφή κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου. Στην ψύχρα της μάχης, σφυρηλατήσαμε μια μεγάλη αφήγηση για την αθηναϊκή δημοκρατία, τη Μάγκνα Κάρτα, την κοπερνίκεια επανάσταση και ούτω καθεξής. Ο Πλάτων και το NATO. Η δυτική κουλτούρα ήταν, στον πυρήνα της, ατομικιστική και δημοκρατική, στραμμένη προς την ελευθερία, ανεκτική και προοδευτική και ορθολογική και επιστημονική. Άλλο αν η προ-νεωτερική Ευρώπη δεν ήταν τίποτε από όλα αυτά, και αν μέχρι τον

προηγούμενο αιώνα η δημοκρατία ήταν η εξαίρεση στην Ευρώπη. Η ιδέα ότι η ανοχή είναι συστατικό κάποιου πράγματος που ονομάζεται δυτική κουλτούρα θα παραξένευε ιδιαίτερα τον Τάιλορ, ο οποίος, ως Κουάκερος, είχε αποβληθεί από όλα τα μεγάλα πανεπιστήμια της Αγγλίας. Για να το πούμε απλά: αν δυτική κουλτούρα ήταν πραγματική, δεν θα ξοδεύαμε τόσο χρόνο να συζητάμε γι' αυτή.

Φυσικά, άπαξ και η δυτική κουλτούρα μπόρεσε να γίνει όρος εξύμνησης, ήταν βέβαιο ότι θα γινόταν και όρος απαξίωσης. Έτσι, οι επικριτές της δυτικής κουλτούρας, που παράγουν ένα φωτογραφικό αρνητικό της δίνοντας έμφαση στη δουλειά, την καθυπόταξη, το ρατσισμό, το μιλιταρισμό, τις γενοκτονίες, παγιδεύονται στην ίδια ουσιοκρατία, απλώς αυτοί βλέπουν ένα βώλο όχι χρυσού αλλά αρσενικού.

Ο λόγος περί «δυτικής κουλτούρας» έχει ένα ακόμα μεγαλύτερο πρόβλημα πειστικότητας να ξεπεράσει. Τοποθετεί, στην καρδιά της ταυτότητας, κάθε είδους εξυψωμένα πνευματικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα -τη φιλοσοφία, τη λογοτεχνία, την τέχνη, τη μουσική, όλα όσα εκτιμούσε ο Άρνολντ και μελετούν οι ανθρωπιστές. Αλλά αν υπήρχε δυτική κουλτούρα στην Τρουά στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, όταν ζούσε ο Κρετιέν, δεν θα είχε μεγάλη σχέση με τις ζωές των περισσότερων συμπολιτών του, οι οποίοι δεν ήξεραν λατινικά ή ελληνικά και δεν είχαν ποτέ τους ακούσει τον Πλάτωνα. Σήμερα η κλασική κληρονομιά δεν παίζει μεγαλύτερο ρόλο στην καθημερινή ζωή των περισσότερων Αμερικανών ή Βρετανών. Είναι αυτά τα αρνολντιανά επιτεύγματα που μας κρατούν μαζί; Φυσικά και όχι. Αυτό που μας κρατά μαζί είναι ασφαλώς η ευρεία έννοια της κουλτούρας, εκείνη του Τάιλορ: τα έθιμά μας για το πώς ντυνόμαστε και χαιρετάμε, οι συνήθειες συμπεριφοράς που διαμορφώνουν τις σχέσεις ανδρών και γυναικών, γονέων και παιδιών, μπάτσων και πολιτών, πωλητριών και καταναλωτών. Διανοούμενοι σαν κι εμένα έχουν την τάση να υποθέτουν ότι τα πράγματα που μας ενδιαφέρουν είναι τα σημαντικότερα. Δεν λέω ότι είναι ασήμαντα, αλλά έχουν σημασία μικρότερη απ' όση υπονοεί η ιστορία με το βώλο χρυσού.

Πώς, λοιπόν, έχουμε γεφυρώσει το χάσμα εδώ; Πώς καταφέραμε να πειστούμε ότι είμαστε νόμιμοι κληρονόμοι του Πλάτωνα, του Ακινάτη και του Καντ, όταν η ουσία της ύπαρξής μας είναι περισσότερο η Beyoncé και τα Burger King; Με τον εξής τρόπο: συγχωνεύοντας την εικόνα του Τάιλορ με εκείνη του Άρνολντ: το βασίλειο της καθημερινότητας με το βασίλειο του ιδανικού. Και το κλειδί για αυτό ήταν κάτι που ήταν ήδη παρόν στο έργο του Τάιλορ. Θυμηθείτε το διάσημο ορισμό του: άρχιζε με την κουλτούρα ως «εκείνο το σύνθετο όλον». Αυτό μπορούμε να το αποκαλέσουμε οργανικισμό. Μια θέαση της κουλτούρας όχι ως χαλαρού αρμολογήματος ανομοιογενών θραυσμάτων, αλλά ως οργανικής ενότητας, όπου κάθε συνιστώσα είναι προσεκτικά προσαρμοσμένη, όπως τα όργανα σε ένα σώμα, ώστε να

καταλάβει μια ιδιαίτερη θέση, και κάθε μέρος είναι απαραίτητο για τη λειτουργία του όλου. Το φεστιβάλ της Γιουροβίζιον, τα χαρακτηριστικά του Ματίς, οι διάλογοι του Πλάτωνα είναι όλα τμήματα ενός ευρύτερου όλου. Ως τέτοια, είναι το καθένα ένα ούτως ειπείν απόκτημα για την πολιτιστική σας βιβλιοθήκη, ακόμη και αν εσείς δεν το ψάξατε ποτέ προσωπικά. Ακόμα κι αν δεν είναι το ψωμοτύρι σας, εξακολουθεί να είναι κληρονομιά και κτήμα σας. Ο οργανικισμός εξηγεί πώς ο καθημερινός μας εαυτός μπορεί να είναι πασπαλισμένος με χρυσόσκονη.

Τώρα, οργανικά σύνολα υπάρχουν στην πολιτιστική μας ζωή: η μουσική, οι λέξεις, η σκηνογραφία, ο χορός μιας όπερας είναι φτιαγμένα για να ταιριάζουν. Είναι, σύμφωνα με τη λέξη που επινόησε ο Βάγκνερ, ένα Gesamtkunstwerk (ένα ολικό έργο τέχνης). Αλλά δεν υπάρχει κάποιο τεράστιο υπερσύνολο που ονομάζεται κουλτούρα και που ενώνει οργανικά όλα αυτά τα μέρη. Η Ισπανία, στην καρδιά της «Δύσης», αντιστάθηκε στη φιλελεύθερη δημοκρατία επί δύο γενιές, αφού αυτή είχε εμπεδωθεί στην Ινδία και την Ιαπωνία στη «Ανατολή», την πατρίδα του ανατολικού δεσποτισμού. Η πολιτιστική κληρονομιά του Τζέφερσον -η αθηναϊκή δημοκρατία, η αγγλοσαξονική ελευθερία- δεν απάλλαξε τις Ηνωμένες Πολιτείες από τη δουλεία. Την ίδια στιγμή, ο Φραντς Κάφκα και ο Μάιλς Ντέιβις μπορούν να συμβιώσουν εξίσου εύκολα -ίσως ακόμη πιο εύκολα- απ' ό,τι ο Κάφκα και ο συμπατριώτης του από την Αυστρο-Ουγγαρία Γιόχαν Στράους. Θα βρείτε χιπ-χοπ στους δρόμους του Τόκιο. Το ίδιο ισχύει και για την κουζίνα: οι Βρετανοί κάποια στιγμή παράτησαν τα fish and chips τους και στράφηκαν στο κοτόπουλο Tikka Masala. Τώρα φαντάζομαι ότι θα τρέχουν όλοι στα Nando's.

Από τη στιγμή που εγκαταλείψουμε τον οργανικισμό, μπορούμε να υιοθετήσουμε μια πιο κοσμοπολίτικη εικόνα στην οποία κάθε στοιχείο της κουλτούρας, από τη φιλοσοφία ή τη μαγειρική μέχρι το στυλ της σωματικής κίνησης, είναι καταρχήν διαχωρίσιμο από όλα τα άλλα - μπορεί πραγματικά κανείς να περπατά και να μιλά σαν Αφροαμερικανός και να σκέφτεται με τον Μάθιου Άρνολντ και τον Ιμμάνουελ Καντ, καθώς και με τον Μάρτιν Λούθερ Κινγκ ή τον Μάιλς Ντέιβις. Καμία μουσουλμανική ουσία δεν εμποδίζει τους κατοίκους του Νταρ αλ-Ισλάμ να δανειστούν οτιδήποτε από το δυτικό πολιτισμό, ούτε καν τον χριστιανισμό ή τη δημοκρατία. Καμία δυτική ουσία δεν μπορεί να σταματήσει ένα Νεοϋορκέζο οποιασδήποτε καταγωγής να προσχωρήσει στο Ισλάμ.

Οι ιστορίες που λέμε και που συνδέουν τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Κικέρωνα ή τον Άγιο Αυγουστίνο με τη σύγχρονη κουλτούρα στο βορειοατλαντικό κόσμο ενέχουν φυσικά κάποια αλήθεια. Έχουμε παραδόσεις λογισμικής και επιχειρηματολογίας, και συνείδηση γι' αυτές. Η ανταπάτη είναι να πιστεύουμε ότι αρκεί να έχουμε πρόσβαση σε αυτές τις αξίες, σαν να ήταν κομμάτια αποθηκευμένα σε έναν κατάλογο επιτυχιών του

Spotify -που καλά καλά δεν τις έχουμε ακούσει. Αν αυτοί οι στοχαστές είναι μέρος της κουλτούρας μας (με την έννοια του Άρνολντ), δεν υπάρχει καμία εγγύηση ότι η ουσία της σκέψης τους θα συνεχίσει να σημαίνει κάτι για τα παιδιά όσων σήμερα στρέφονται σε αυτούς, όπως και το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης ήταν επί εκατοντάδες χρόνια κεντρικός για τη μουσουλμανική σκέψη δεν του εξασφάλισε κάποια σημαντική θέση στις σύγχρονες μουσουλμανικές κουλτούρες.

Οι αξίες δεν είναι ένα πατρογονικό δικαίωμα: θα πρέπει να συνεχίσουμε να νοιαζόμαστε γι' αυτές. Το να ζεις στη Δύση, όπως και αν την ορίσετε, το να είσαι δυτικός, δεν παρέχει καμία εγγύηση ότι νοιάζεσαι για το δυτικό πολιτισμό. Οι αξίες που οι Ευρωπαίοι ανθρωπιστές αρέσκονται να ενστερνίζονται ανήκουν εξίσου εύκολα σε έναν Αφρικανό ή Ασιάτη που τις ασπάζονται με ενθουσιασμό όσο και σε έναν Ευρωπαίο. Με την ίδια λογική, δεν ανήκουν σε έναν Ευρωπαίο που δεν μπόρεσε να τις κατανοήσει και να τις αφομοιώσει. Το ίδιο, φυσικά, ισχύει και προς την αντίθετη κατεύθυνση. Η ιστορία με τον βόλο χρυσού δημιουργεί την εντύπωση ότι νοιαζόμαστε για τις παραδόσεις της «Δύσης», επειδή απλούστατα είναι δικές μας. Στην πραγματικότητα, το αντίθετο ισχύει: είναι δικές μας μόνο, εάν νοιαζόμαστε γι' αυτές. Μια κουλτούρα ελευθερίας, ανεκτικότητας και ορθολογικής έρευνας: να μια καλή ιδέα. Οι αξίες αυτές όμως αποτελούν επιλογές που πρέπει να κάνουμε, όχι διαδρομές που προδιαγράφει κάποιο δυτικό πεπρωμένο.

Τη χρονιά που πέθανε ο Τάιλορ, αυτό που έχουμε μάθει να αποκαλούμε δυτικό πολιτισμό διολίσθησε έναν αγώνα θανάτου με τον εαυτό του: οι Σύμμαχοι και οι Μεγάλες Κεντρικές Δυνάμεις σώρευσαν κορμιά οι μεν ενάντια στους δε, στέλνοντας νέους άντρες να βαδίσουν προς το θάνατό τους για να «υπερασπιστούν τον πολιτισμό». Τα αιματοβαμμένα πεδία των μαχών και τα δηλητηριασμένα με αέριο χαρακώματα θα ήταν ένα σοκ για τις εξελκτικές, προοδευτικές ελπίδες του Τάιλορ, και επιβεβαίωσαν τους χειρότερους φόβους του Άρνολντ για το τι πραγματικά σημαίνει πολιτισμός. Όμως Άρνολντ και Τάιλορ θα συμφωνούσαν τουλάχιστο στο εξής: η κουλτούρα δεν είναι ένα τετραγωνάκι που τσεκάρουμε στο ερωτηματολόγιο της ανθρωπότητας, είναι μια διαδικασία στην οποία μπαίνουμε, μια ζωή που ζούμε μαζί με άλλους.

Η κουλτούρα -όπως και η θρησκεία, το έθνος ή η φυλή- παρέχει μια πηγή ταυτότητας για τους σύγχρονους ανθρώπους. Και, όπως και τα τρία αυτά, μπορεί να γίνει μια μορφή εγκλεισμού, καθώς τα νοηματικά λάθη οδηγούν σε ηθικά. Ωστόσο, όλα τους μπορούν επίσης να δώσουν ένα περίγραμμα για την ελευθερία μας. Οι κοινωνικές ταυτότητες συνδέουν τη μικρή κλίμακα, όπου ζούμε τη ζωή μας μαζί με συγγενείς και φίλους, προς ευρύτερα κινήματα, σκοπούς και μέριμνες. Μπορούν να κάνουν ένα πλατύτερο κόσμο κατανοητό,

ζωντανό, και αναγκαίο. Μπορούν να διευρύνουν τους ορίζοντές μας σε κοινότητες μεγαλύτερες από αυτές όπου προσωπικά κατοικούμε. Αλλά η ζωή μας πρέπει να έχει νόημα και στη μεγαλύτερη από όλες τις κλίμακες. Ζούμε σε μια εποχή όπου οι πράξεις μας, στο βασίλειο της ιδεολογίας όσο και στο βασίλειο της τεχνολογίας, έχουν όλο και περισσότερο παγκόσμιες επιπτώσεις. Όταν το ζητούμενο είναι να προσανατολίσουμε την έγνοια και τη συμπόνια μας, η ανθρωπότητα ως σύνολο δεν είναι υπερβολικά ευρύς ορίζοντας.

Ζούμε μαζί με επτά δισεκατομμύρια συνανθρώπους μας σε έναν μικρό, θερμαινόμενο πλανήτη. Η κοσμοπολίτικη ώθηση που αντλεί από την κοινή μας ανθρωπιά δεν είναι πλέον πολυτέλεια· έχει γίνει αναγκαιότητα. Και για να συνοψίσω αυτή την πεποίθηση θα αξιοποιήσω στοιχεία τη συχνή μου παρουσία σε μαθήματα περί δυτικού πολιτισμού, γιατί δεν νομίζω ότι μπορώ να βρω κάτι καλύτερο από τη διατύπωση του θεατρικού συγγραφέα Τερέντιου -ενός πρώην σκλάβου από τη ρωμαϊκή Αφρική, ερμηνευτή ελληνικών κωμωδιών στα λατινικά, ενός συγγραφέα από την Ευρώπη των κλασικών χρόνων που αυτοαποκαλούνταν «Τερέντιος ο Αφρικανός». Αυτός λοιπόν έγραψε κάποτε: Homo sum, humani nihil a me alienum puto (είμαι άνθρωπος, τίποτε ανθρώπινο δεν μου φαίνεται ξένο). Αυτή μάλιστα, είναι μια ταυτότητα στην οποία αξίζει τον κόπο να εμμείνει κανείς.

Σημειώσεις

1. Στα αγγλικά, η λέξη European σημαίνει τόσο Ευρωπαίος όσο και ευρωπαϊκός.

Τίτλος πρωτοτύπου: «There is no such thing as western civilization».

* Ο Kwame Anthony Appiah με καταγωγή από τη Γκάνα γεννήθηκε στη Βρετανία και είναι καθηγητής φιλοσοφίας και δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης.

Δημοσιευμένο στις 29-08-2017 στο <https://nomadicuniversality.com/?s=Kwame+Anthony+Appiah+>